

Unha mostra da fala de Lier (Sarria)

Mª XOSÉ LÓPEZ CASTRO

Lier é unha parroquia que se atopa na parte oriental do Concello de Sarria: linda polo Sur e Leste con Frollais e Reiriz, polo Oeste con Castelo e polo Norte con Calvor. Ten unha extensión de 3,7 km² e unha poboación de 85 habitantes (1), repartidos en tres pequenos núcleos de poboación, Lier, As Canceleiras e Mundín.

A actividade económica fundamental desta poboación é a relacionada co traballo da terra e a gandería. Dedicase a maioría do terreo a prado, coa finalidade de ter unha maior cantidade de gando vacuno, que é a base principal da economía destes pobos.

Nos últimos anos leváronse a cabo profundas transformacións neste eido encamiñadas á mellora das explotacións. Esta produciuse uns anos antes en Lier (o núcleo máis poboado) e algo despois nos outros dous. O ritmo ó que se desenvolve é lento, pero a evolución prodúcese dun xeito irreversible: abandónanse cultivos como o centeo (o liño xa hai tempo que se deixou), diminúen outros como o millo, o esterco é substituído polo purín e os abonos químicos, etc.

A evolución dos modos de vida ten unha repercusión importante na evolución da lingua, aínda que isto non sexa perceptible dun xeito inmediato. No verán de 1986 efectuamos unha serie de gravacións, que servirían de base ó traballo que presentamos algún tempo despois como tese de licenciatura, e no que tentamos recoller, entre outras cousas, o léxico relacionado con actividades que van desaparecendo. Aquí ímonos limitar a presentar unha escolma daqueles textos, que falan por si sos das súas características, e que poden quizais servir para axudar a coñecer mellor a variedade lingüística galega.

O galego falado nesta parroquia encaixa polas súas características dentro do Bloque Central, e máis concretamente dentro da zona norte da área lucu-auiense (2), aínda que algúns rasgos nos recordan o galego oriental, como veremos.

O seu grao de castelanización é importante: a pesar de tratarse de falantes que sempre viviron na parroquia e cunha formación a nivel primario, o seu léxico está bastante contaminado. É raro pola contra atoparmos castelanismos morfolóxicos ou sintácticos. Á castelanización contribuíron factores como a influencia da igrexa, da escola, dos medios de comunicación, as actitudes das clases domi-

---

(1) Tomamos estes datos de Mª Pilar de Torres Luna e outros, *Municipios y parroquias de Galicia*, Univ. de Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións e Intercambio Científico, 1989.

(2) Vid. F. Fernández Rei, "Bloques e áreas do galego moderno", *Grial* 77, 1982, pp. 286-290.

nantes respecto á lingua, coa difusión de prexucios sobre o seu emprego. Todo isto fai xurdir unha actitude de autodesprezo e de rexeitamento que enraíza mesmo en galego-falantes.

Das súas características fonéticas, queremos chama-la atención sobre os aspectos máis diferenciais con respecto ó que se considera "galego común":

A) VOCALISMO TONICO

1. Ę, Ő + Cons. Nasal

O Ę latino seguido de cons. nasal ten como resultado na nosa fala [ɛ], agás cando a nasal vai seguida de D. Neste caso a vocal pecha un grao. Ex.:

dęnte, xęnte (S., IV), paręnte, sęmpre (C., I), tęmpo, ręnte (L., II), quęn (L., II), bęn (L., II), tamęn (L., II), formęnto (L., III), ferramęnta, enchęnta, etc.

Con [ɛ]: lenda, merenda

O Ő latino pecha en máis casos: fonte, monte, lonxe (S.), bon, conto (L., II).

É aberto en: ɔme (L., II), ɔnte.

2. Metafonías nominais

Hai algúns casos nesta fala, aínda que a incidencia deste fenómeno, consistente na alteración do timbre etimolóxico de Ę, Ő pola influencia da vocal final (-A ou -U lat.), é pequena:

2.a. Metafonía producida por -U (> gal. -ɔ pechado)

Témo-los seguintes exemplos: medo (< Lat. MĚTU) (C., I; L., II), Lévedo (< *LĚVITU) (L., III), testo (< Lat. TĚSTU), Porto (< Lat. PŎRTU).

O máis corrente é que non se produza:

*SŎTTU > sɔto	NŎVU > nɔbo
SŎCCU > zɔco	NŎVA > nɔba
HŎRTU > ɔrto	

2.b. Metafonía producida por -A

Non hai exemplos de metafonía neste caso:

ĬLLA > eja
IN ACCU ĬLLA > naquela
HŎRA > ora (L., II).

Serve para hipercharacteriza-lo xénero na parella

sogro / sɔgra

3. Grupos latinos -ŪLT-, -ŪCT-, -ŌCT-, -ŌRI-, -ŎRI-

Nos dous primeiros alterna a solución [ui] e a solución [oi], aínda que a primeira abunda máis e é a empregada con exclusividade por algúns falantes (C.), mentres que a segunda nunca é exclusiva. Ex.:

mui (L., II), *muíto* (L., II). en múltiples ocasións.

Ningún ex. de *moi*, *moito* neste texto.

muitas (C., I; L., III), *muítar* (L., III), *moi roxo* (L., III), *moitas* (idem.), *moítar beces* (L., III), *muíto* (S., V), *muíta* (S., VI), *mui* (S., IV).

Para os restantes grupos a solución na fala de Lier é [oi].

Tendo isto en conta, e confrontándoo coa sistematización dos resultados destes grupos feita por Fernández Rei, concluímos que a fala de Lier presenta as solucións do grupo C, que este autor considera, xunto coas do E e F, como propias do galego oriental. Velaí o cadro elaborado por Fernández Rei (3) para as variedades do galego:

		A	B	C	D	E	F
-ULT-	MULTUM	moíto	muíto	muíto	muíto	mutio	mutio
	AUSCULTARE	escoítar	escuítar	escuítar	escuítar	escutar	escutiar
-UCT-	LUCTAM	loíta	luita	luita	luita	luta	lutia
	TRUCTAM	troíta	truíta	truíta	truíta	truta	trutia
-OCT-	NOCTEM	noíte	nuíte	noíte	noíte	noíte	noíte
	OCTO	oíto	uíto	oíto	oíto	oíto	oíto
-ORI-	VERSORIAM	vasoíra	vasuíra	vasoíra	vasoúra	vasoúra	vasoúra
-ORI-	CORIAM	coíro	cuíro	coíro	coúro	coíro	coíro

Ademais presentan ditongo *ui* nesta fala palabras como *cuidar*, *cuidado*, *entruído*. Neste caso produciuse inflexión do [o] por iode. A inflexión non se produce cando o iode é absorbido pola consoante palatal: FŎLĪA > fqlla; ŎCŪLU > qllo.

B) VOCALISMO ATONO

1. Harmonización vocálica

O fenómeno afecta ás vocais /a/, /e/, /o/ en posición pretónica, que pechan atraídas por unha sílaba tónica constituída por /i/ ou polo ditongo /ei/.

(3) Cfr. F. Fernández Rei, "Bloques...", p. 261.

I.a. A + í > e + í, ä + í

Harmonización en contacto:

ęí (L., II), äńda

Outros casos:

äsí (L., II), älı (*ibid.*), ęlı (C., I; L., II; S., VI), ęquí (L., II), ęsí (L., II; S., IV), ębía (S., IV), prę min.

Xunto a estas formas aparecen outras sen harmonización:

abía (L., II), aquí (L., II), camiño (C., I).

I.b. A + éi > ä + éi:

läreiro (L., III)

I.c. E + éi > i + éi

cireixas

I.d. E + í > i + í

sintiu (L., II)

Tamén pode haber harmonización a máis distancia: piquiniña (C., I).

É posible tamén a aparición dunha solución intermedia, cunha vocal de timbre indeterminado entre [e] e [i]:

bèciño, sèntiron (L., II) ou outras.

I.e. O + í > u + í

respundía (L., II)

Solución intermedia:

cõciñas (L., II).

Vemos que o fenómeno afecta bastante a esta fala, o que fai que coexistan varias formas fónicas para unha mesma palabra.

2. O timbre das vocais átonas nas palabras derivadas

Hai nesta fala algunhas palabras que teñen unha vocal átona aberta, especialmente en posición pretónica inicial. Isto explícase por tratarse de derivados que conservan o timbre aberto da vocal tónica da palabra primitiva. Ex.:

Sabęliña (L., II), Sabęlón (Idem), drogería (L., II), zęqueiro, ęlludo (L., III), ęęnceira (S.), rędeira, rędales, fręxeleira, ęęsteira, canęliña, canęleira.

3. Fenómenos de adición de vocais

Son bastante frecuentes nesta fala.

De prótese (fenómeno consistente en engadir unha vocal ó comezo da palabra) témo-los seguintes casos:

atemperando (L., III), arremedar, apalpar, alimacha, agradar, agrade.

De epéntese (inclusión dunha vocal no interior dunha palabra) tamén hai algún exemplo: creio (L., II). Tamén pode aparecer neste caso un wau, especialmente por fonética sintáctica:

é u-ęsí (L., II), a u-auga (L., III; S., VI), ęlfue (L., II).

Maior releve parece ter en Lier a paragoxe (consistente en engadir un fonema vocálico ó final da palabra), da que rexistramos numerosos exemplos:

panhe (L., III), segunhe (Idem), ningunhe (Idem), nouhe (C., I), sere (L., II), millore (Idem), contare (Idem), lebedare (L., III), calore (Idem).

4. Fenómenos de sustración de vocais

Temos exemplos de aférese (perda dun sonido ou grupo de sonidos ó comezo da palabra): inda (L., III), maręla.

Tamén hai algún de síncope (desaparición dun sonido ou grupo de sonidos no interior da palabra): brao, dreito. Nos verbos *parecer* e *aparecer* é frecuente o debilitamento da vocal, chegándose a producir en casos en que é tónica, por influencia doutras átonas debilitadas. Ex.: *paręce* (L., II), *paręcian*, *aparęceran*.

5. Palatalización de a átono

O /a/ en posición átona pode palatalizar nesta fala, realizándose como [ä] ou mesmo como [ę] aberto. Ex.:

xäntar (L., II), plęntes, prę (S., VI), prä (C., I; L., I; S., VI), comä (L., III), etc.

6. Labialización

Por influencia da cons. labial ou dunha vocal labializada, a vocal átona pode ter realización labializadas. Ex.:

formęto (L., III), Soborribas (L., II), propára-la fariņa (L., III), somana, bíspora (L., III).

Por influencia de /u/: boutizo, coutibar, coutęla (L.), coudullo.

7. Transformación en ditongo do /e/ en hiato

lariare (L., III), lariando (Id.), tangoniouno (S., V), branquiar (L., III),
carriaba (L., III), Rial (L., II).

C) ENCONTROS VOCALICOS. INCIDENCIA DA FONÉTICA SINTACTICA NO VOCALISMO

Ó falarmos, as palabras perden na cadea a súa independencia e isto orixina modificacións, que son bastante frecuentes nesta fala.

Nestes encontros pode producirse a perda dunha das vocais. Nisto inflúen factores como o de + *tonicidade* / -*tonicidade*, timbre da vocal, orde de aparición, que sexan vocais iguais ou distintas.

Falaremos dalgúns dos posibles encontros e das súas solucións nesta fala.

1. Vocal tónica + átona (distintas)

Consérvase a tónica ou as dúas. Ex.:

á'mpanada (L., III), eʃ'n Soborribas (L., II), bel'aquí 'stá (L., II), eʃquí 'stá (Idem), i-ó appear (L., II).

2. Vocal átona + tónica

2.a. Iguais:

cinc'oras (L., III)

2.b. Distintas:

reñt'á (L., II), qu'é (S., IV), dicíall'il (L., II), s'il (C., I), pr'el, qu'ela.

2.c. /e/ da conxunción copulativa + vocal:

A conxunción pecha en [i] e abre a vocal seguinte. Se esta é /a/, abre máis (xa é aberta de seu). Ex.:

i-ai (L., II), i-ás escuras (S., VI), i-ela (S., IV), i-el (S., V), i-este (e iste: a vocal do demostrativo abre dous graos), i-ó fillo, i-on pouco (S., IV; neste caso tamén abre dous graos: u > o).

3. Vocal átona + átona

3.a. Iguais:

/a/ + /a/: o resultado é un [ã:] máis longo e máis aberto do habitual: abí
'q:quí (L., II).

/e/ + /e/: perda dun, ou fusión dos dous nun: qu'estaba (C., I).

/u/ + /u/: cheg'o'un irmao (C., I).

3.b. Distintas:

/a/ + /e/: conservación da primeira: a'ntrar (C., I), nada'n sete (L., II).

/a/ + /o/: contraen o [ɔ] aberto: ab'qs mouros (L., II), e'r'q cancelo (Idem),
seic'q qno pasado (Id.), biñer'q t'ren (S., VI).

/a/ + /u/: contraen en [ɔ] aberto, orixinando unha variante do artigo indefi-
nido que se estendeu logo a outros contextos: cheg'qn irmao (C., I), pr'q'ha feira
(L., II), e'r'q'ha cena (S., V).

Cando a primeira vocal é /e/, pérdese sempre en combinación con calquera
outra vocal:

/e/ + /a/: deull'a faia (C., I), porqu'abía (Idem), dábanm'a cena (S., IV).

/e/ + /e/ (aberto): domina o timbre semiaberto da segunda vocal: qu'eq'quí
(L., II), deitars'ésí (S., VI).

/e/ + /i/: s'emp'r'ibamos (L., II).

/e/ + /o/: qu'o rapaz (C., I).

/e/ + /u/: dáball'unha (C., I).

Cando a primeira vocal do encontro é a conxunción copulativa e /e/, esta
vocal pecha dous graos e abre a vocal seguinte.

/e/ + /a/: i-q muller (L., II), i-q'riba (S., V).

/e/ + /e/: e'staban (C., I), e'ntonces (Idem; L., II).

Neste caso predomina a vocal semiaberta, primeira na cadea.

Tamén poden conservarse as dúas, modificando o seu punto de articula-
ción: i-ç (L., II), variante da conxunción copulativa por fonética sintáctica.

/e/ + /o/: i-q apelido (S., V)

/e/ + /u/: i-qn día (L., II), i-qnha bez (S., V).

A transformación é semellante á vista nos puntos anteriores; o /u/ abre
dous graos. O resultado aberto coincide co de /a/ + /u/.

/o/ + /e/: perda tamén do /e/, coma noutros puntos anteriores: polo'ngañó
(C., I).

/a/ + /ou/: Esta combinación, ou máis exactamente /a/ + /a/ + /ou/, deu
como resultado [ã:u]: pr'q:utra bez (L.), pr'q:utras (L., III).

A partir de aí orixinouse a variante *autra*, *autro*, ó estenderse tamén ó mas-
culino do indefinido: pr'q:utro día (L., II).

4. Combinacións de tres vocais

/a/ + /a/ + /e/: tiñ'q:'spiga (C., I).

/e/ + /á/ + /e/: fórons'á'stación (S., V).

Ademais a conxunción copulativa pode combinarse con varias vocais.

Vexamos algúns casos:

/e/ + /a/ + /a/: i-~~A~~:ián (L., III).

/e/ + /a/ + /u/: i-~~o~~n lado (L., III). Neste caso a conxunción actúa de maneira redundante para abri-la vocal.

/e/ + /a/ + /ou/: i-~~a~~utra (L., II; S., IV).

D) CONSONANTISMO

1. Noutros textos recollémo-la realización aspirada farínxea xorda [h], propia da gheada en L., informante de Mundín. Tamén aparecen exemplos de aspiración do /g/ nesta e noutros informantes da parroquia: che^haba (S., IV).

Temos mesmo dous exemplos de realización seseante en formas do verbo dicir en L. e C., informantes de Mundín (noutros textos). De tódolos xeitos, estes exemplos son pouco numerosos e non nos permiten deduci-la existencia nesta fala do seseo e a gheada, dous fenómenos moi importantes á hora de establecérmo-las variantes dialectais do galego.

Máis relevancia parecen ter na nosa fala as modificacións do s implosivo. Rexistramos *rotacismo* (transformación do /s/ en [r], ou realización [r] do fonema /s/):

car bacas (L., III), ~~te~~rlle (L., III), már nada (L., II), silbar machas (Id.), verde (L., VI; S., XIII), nor dicían (L., Lier VI), moitas beces (L., Lier X).

O fenómeno acada unha importancia notable nesta fala, rexistrándose mesmo cando a consoante que segue é xorda, como /f/: Ex. derfeito (S.).

En relación coa dificultade de pronuncia que parece presenta-lo s implosivo hai que poñe-la perda do iode que forma parte do ditongo *oi*, *ai*, por exemplo en pos (S., IV, L., II), despós (L., II), despor dixen (L., II), más (S., V; L., III).

2. Grupo culto -Ct-

A dificultade de pronuncia que presenta evítase vocalizando o primeiro elemento. Isto produce a abertura da vocal: afe^htibamente (L., II), e^hfetibamente.

3. Grupos cultos /Kw-/ , /Gw-/

O segundo redúcese normalmente, a non ser nos castelanismos (*guardia*). O primeiro presenta maior variedade de solucións:

Casos de redución: canto, cando, catro (C., I; L., II), cal.

Casos de conservación: por castellanismo: cuadrilla (C., I), cuadra (C., I); por presenta-la solución do galego oriental (4): unhas cuantas, unhos cuantos (indefinido), cuañadeira, cuañar, cuarta, cuartillo (L., II), cuarto (L., II), cuallar, cuallado, cuadrar, cuadroume (L., II), quadrou (S., VI), se cuadra (L., III).

Outra solución é a que aparece na palabra corçenta (< Lat. QUADRAGINTA), onde o /a/ é átono.

E) FONÉTICA SINTACTICA: A SUA INCIDENCIA NO CONSONANTISMO

1. Cando se produce o encontro entre dúas consoantes iguais, o normal é que se reduzan a unha soa: dúa-silbar (L., II), o-segadores (C., I).

2. Cons. distintas:

/n/ + /m/: primeiro dáse a asimilación do /n/ polo /m/ e logo a redución a unha soa consoante: no'm 'acqrd (C.).

/s/ + /r/: o /s/ rotatiza e logo fónnese co /r/: unhe-recados (S., V), co-ranchos (L., II).

/ʃ/ + /d/: pérdese a primeira consoante: empadescanse (L., II). Neste caso os falantes perden a conciencia de que se trata dunha locución composta por varias palabras.

3. Alveolarización de /n/ por fonética sintáctica

Prodúcese cando unha forma verbal rematada en /n/ vai seguida do artigo ou do pronome persoal átono. Tamén cando ese /n/ pertence a NON, BEN, TAMÉN, SIN, QUEN, etc.: tẽn-a bufareira (L., III), iquẽn-o soubęra!, tu non-o conociches (L., II), non-a tiñan (S., VI), non-o perdemos (S., V), non-o cõlle (L., III).

---

(4) Cfr. F. Fernández Rei, "Bloques...", p. 262.

TEXTOS

NORMAS DE TRANSCRICION

A transcripción que empregamos é unha transcripción semifonolóxica, que parte das seguintes convencións:

A) CONVENCIONS TIPOGRAFICAS

- a.1. Cando suprimimos un anaco de texto por resultar defectuosa a audición, ou mesmo imperceptible, indicámolo por medio dunha paréntese: (...).
- a.2. A lagoa restaurada pola súa importancia para a comprensión do texto aparece así: < dixo > .
- a.3. Os castellanismos de tipo léxico van en cursiva na transcripción.
- a.4. Para localiza-los exemplos no corpo do traballo empregamos un sistema baseado nunha serie de abreviaturas:
Nome do informante:
C., Carme Valiña (65 anos)
L., Lola Valiña (68 anos)
S., Sara Valiña (63 anos)
Os textos van numerados: C., I.
Os exemplos que non levan ningunha referencia ó informante non se documentan nos textos, pero suscribímolos por termos unha certa competencia lingüística en relación coa nosa fala.

B) ORTOGRAFIA E PRONUNCIA:

I. Vocalismo:

- b.1. Indícase a abertura dos fonemas de grao medio abertos: /ɛ/, /ɔ/. Para os de grao medio pechados é suficiente a carencia de calquera signo. Cando o /ɛ/ por fonética sintáctica se transforma en iode, no caso da conxunción copulativa e, e orixina un ditongo, indicámolo deste xeito: *i-elas* (L., II).
- b.2. O encontro de dous /a/ que conflúen nun /a/ máis longo e máis aberto, representámolo como segue: *biñ a: sí*.
Na transcripción non se contempla a posibilidade de aparición doutras vocais longas, pola súa menor relevancia na fonoloxía do galego.
- b.3. A contracción de /a/ + /a/ ou de /a/ + /o/ sinalarémola, coma na grafía habitual, poñéndolle un til agudo á vocal resultante: *métes' ó camiño* (C.), *cós fusos, reñt' á* (L., II).
- b.4. O /a/ átono pode palatalizar na nosa fala. Representámolo, segundo o grao de palatalización, como [ä] ou como [e]: *prä* (C., I), *prɛ* (S., VI).
- b.5. A elisión dunha vocal por fonética sintáctica sinalase cun apóstrofe. Do mesmo xeito sinalámo-la crase de dúas vocais en contacto: *cinc' oras* (L., III), *ab' os mouros* (L., II).

II. Consonantismo:

- b.6. Suprimímo-ic *h* da grafía por non ter unha correspondencia fonética (*abía*), e reservámolo para indica-la realización aspirada farínxea do /g/: [h] nalgúns falantes.
- b.7. O fonema /b/ representámolo por [b], que corresponde ás grafías *b* e *v*.
- b.8. O [g] representa un sonido oclusivo velar sonoro, e non leva *u* cando vai seguido de *e*, *i*: *drogería* (L., II).
Para o sonido fricativo velar xordo (fonema castelán /x/), presente nos castellanismos empregamos [j]: *Juana* (L., II).

b.9. O /n/ final é alveolar cando vai unido á vocal inicial da palabra seguinte. Para sinalalo servímonos dun guión.

b.10. Empregamos tamén un guión para indica-la supresión por fonética sintáctica dunha consoante: *o-segadores* (C., I), *co-ranchos* (L., II).

I. O que pasou en Casarelo.

C.- (...) quinz'aluga^dos e *iban* claro, a cuadrilla; iban mulleres tamén, e'staban... comeron, e desde comeron, foron polo *ganado*, non, e'ntonces marcharon cun rapaz da casa polo *ganado* prá be-los *tqros*, que tiñan catro *tqros*, e (...) bacas tiñan muitas bacas. E'ntonces marcharon mirar, cu rapaz, marcharon cu rapaz, qu'o rapaz dixo que foran con il, e foron. E'ntonces o rapaz dáball'unha'spiga de millo sempre ó *tqro*, chamab'ó *tqro* e dáball'unha'spiga de millo sempre; quitoull'a'spiga e deull'a faia. Entonces beuse o rapaz, beuse o *tqro*, coll'a faia, a folla do millo e biu que nonhe, que nonhe tiñ'a: 'spiga, pos foise ó rapaz, tirouno no *suelo* e matab'ó rapaz. Todos mirando, tod'q-segadores mirando e ningún s'atrebía q: ... a'ntrar dentro do prado porque temendo qu'os fora, qu'os fora matar, todos tiñan medo. Entonces chegou un irmao, cheg'qn irmao e según chego'un irmao, entrou cunha bariña pequena, entrou no prado e *dícelle*: ¿que fixexche, mqrto?, e, ¿qu'estaba ..., que fixexche tú, que fixexche? ¡Deixo, mqrto be, morito be, deixo! ¿Que foi o que fixexche?

Entonces beuse o ... o mqrto e dice: bente, ala bente, *benga*, *benga* prá fôra do prado; bente mqrto, bente. E'ntonces il beuse, botou fôra do prado. Entonces o rapaz cunha bara piquiniña fixo *salir* xa do prado. Entonces beu prá casa, meteuno na *cuadra*; todos elí asustados, todos escapando, o-segadores todos escapando, os alugados, todos escapando, e beuse o rapaz, meteuno na *cuadra* e'ntonces cerrou a *cuadra* e xa nonhe ... non pasou nada que sinón, mat'ó rapaz, mat'ó ir ..., má tall'o irmao, s'il non ben, má tall'o irmao, polo *ngaño* que lle fixera.

ENT.- Si. ¿E cantos anos tiña o pequeno?

C.- O irmao tiña, once anos. O outro xa era maior, pero o que llo ... o que lle tornou o *tqro* tiña once anos.

II. O castro de Mundín e outros contos.

ENT.- Cónteme logo o conto ese que sabe sobre o castro de Mundín.

L.- Pois no castro de Mundín sempre nos dicía a nqsa nai que, eí abfqs mouros, i-qb'qñha ucha d'ouro i-áutra d'alquitrán, e dicían que se s'abrf'q: d'alquitrán que non quedaba nada'n sete parrqquias, e, i-qñha bez andaba, era de Sibil, unha qu'andaba cas obellas; chamábanlle Sabelíña, e

foi elí prô castro cas obellas. Beu a ora de xântare e berráronlle i-ela nun respondía:

-iSabeña! iSabeña!

E dicían que claro, qu'abía mouros por baixo do, d'esi do castro e, sintiron unha voz:

-Sabeña, Sabelón, derretida en aceite.

E claro, qu'a derreteran en aceite.

Despois elí, biron un día ... andaba, unha señora aquí de Mundín, unha muller de Mundín cas obellas, e biu unha pita cun rabaño de pitos, no castro. E iban, contábanolo sempre a nosa nai, unha vez foi un do *pueblo*, d'equí foi a Castroncán bender unhos bois, e comproullos un mouro, i-a chegar eí ó Camiño Rial abía dúas-silbar machas e dicían ..., unha dun lado i-otra doutro; sempre nor dicían qu'er'q cancelo por *dond'*entraban os mouros.

Nós *ibamos*, eramos pequenas, ibamos co-ranchos por elí e'estabamos mirando sempre a ber se ... se biamos por *dond'*entraran os bois, que claro, pero tiñamos muito medo porque sempre ibamos dúas con eso do, do, dos mouros.

I-aí más abaixo na Roupeira, estaba tamén cas ubellas, unha patrona da casa de Baixo, e sintiu tecer, estaba sentada e sintiu tecer debaixo dela, un tear, e ... e máis nada.

E resulta que claro, decían qu'en tódolos castros; ab'q castro eí de Castelo, eí os castros todos, qu'estaban todos en aire, qu'eran qu'estaban os mouros, *cuebas* de mouros por abaixo.

I-qn día, iba eu pr'qnha feira, prã Sarria, mui cedo, i-aí nas Bouzas; era nunha *llanada* mui grande, e bin *salir* un qme de baixo da terra, i-eu claro, quedeime quieta. Á mañá cedo. (...)

ENT.- ¿Foi berdá?

L.- E quedeime quieta, e quelaro, afeitamente; er'q Reboredo de Lijer, qu'ab'qnha *cueba* mui grande todo, e todo paredadiño, i-qnha *cueba bajo tierra*.

ENT.- ¿E onde?

L.- Eí nas Bouzas, rent'á de Loureiro eí no Limeiro.

ENT.- Ai si.

L.- E ..., e'ntonces bin salir aquel qme pa riba e despór dixer: pero aquil é *conocido*, *asta* que s'acercou e dixo:

-Qín qu'ab'q:quí un espació mui grande, debaixo da terra, e biñen mirar.

Dixo:

-Debeu sere dalgún tempo, mouros, qu'equí'stá todo paredado com'qnha *cociña* de lareira.

E despós eu xa me pasou o medo, claro, *conocino* e xa me pasou o medo porque, tú dáte *cuenta*, ir qnha mañá esi ben cediño, e ber salir un qme esi dunha, dunha terra *llana*, e ber salir un qme pa riba; eso xa bes qu'é unha cousa que...

ENT.- ¿E recorda algunha cousa máis que lle pasara así, de noite ou eso?

L.- Ai de noite... é así...

ENT.- ¿Cousas de medo ou...?

L.- De noite, cousas é así de medo, eu qúa *decir* muito antes que..., i-eu tamén me tén pasado, ber así barias *señas*; ó Luis non lle digas nada d'eso que *dice* que tod'eso é m^untira, p^uero, ai qu^uen crei neso, i-eu creio, desto d'ésí de señas e deso porque... o, empadescanse ó señor *Manuel* de Tomás, tú b^uen ..., tú non-o conociches, c^untábanos, que biña dunha feira de noite do Incio dacabalo dunha burra i-áí ..., éí 'n Soborribas, encendiouse todo, *allamouse* todo. Biu unha abe mui grande e... i-államouse todo. <Dixo>: aquilo era... non era cousa boa. Antes abía muito deso.

Unha bez biñamos n^us de... da pasantía de Li^uer, e biñamos eu i-^ua Sara, a miña irmá, e bimos unha pantalla enb^ulta, unha *sábena blanca* i-^uqha pantalla altísema, no medio do camiño. D^uemo-la b^ulta prá Li^uer correndo, berrando, e despós beu... o P^uepe de Pacio de Li^uer, que xa morreu. ¡*Diplo* teña na gr^uria!, morreu. B^ueu con n^us, asta... despós xa non bimos nada; en desd'ese día xa non... I-^ueso qu'eu ando anque sea ás catro da mañá, como non axa defuntos, bou... bou tres ou catro kil^uómetros, non teño medo.

ENT.- ¿E non ten medo ós mortos logo?

L.- Ós m^urtos téñoller muito medo e non fan nada, p^uero téñoller muito... S'ái m^urtos, non me manden ir; se non ai m^urtos cerca, bou anque sea tres ou catro kil^uómetros de noite e n^un..., i-áí qu^uen tén muito medo, claro. E pa^uece mintira, teño má^ur medo *ora* de b^ulla que cando era n^uba. Eu non sei como debe ser eso, é así.

E íbache contare que, tamén éí, a d'aber unhos cinco anos, p^uero deso do... dos m^urtos nada. Ai si, dos m^urtos, o Corral de Li^uer, tú non sei s'o acordaches, derde que..., tiñ'qn tío qu'era cura, e ... i-^ue ... e claro, entrou n'á:bitación que dixeron, estaban en..., claro, antes quedábas'un nas c^uciñas de lareira deitados en palla, *nadia* se deitaba. E, abí'qn defunto na casa e'ncanto non s'enterraba, non se deitaba *nadia*, e, e todos deitados, como se podía, pasando frío e todo nas c^uciñas, i-^uabía cada pouco t^uempo, íbase, íbase be-lo defunto. Según entra na ... no cuarto, pos lebantou unha p^uerna pa riba. Bot'á: correr...

ENT.- ¿O morto levantou unha perna?

L.- O m^urtos lebantou unha p^uerna pa riba, o m^urtos, e... e claro, botou a correr... P^uero, ¿que foi?, dixeron que fora desta maneira: tñanll'as p^uernas atadas e, i-^u ap^uear il ó cuarto e'stremecers'o cuarto, rompeu o cordón e lebantou unha p^uerna pa riba. Desas cousas pasan muito; desas cousas pasan muito na bida é así, quelaro, porque a m^urtos é mui impresionante, non bes, e ... i-^u así.

P^uero íbache contar tamén outro conto. Iba, eu un ano dises atrás iba pr'qha feira, e iba unha rapaz'á:í de Zo tamén, i-^u pai, e quelaro, dicíall'il, iban áí pola ponte de f^uerro, e dicíall'il:

-Nena, tú mira prä diante, tú mira prä diante, nada pa tras, pa diante todo, nada pa tras.

È despois, claro, a rapaza iba mirando prä diante.

Pr'ä:utro día, estaba il i-ä muller, que se chamaba *Juana*; estaba'n Sarria, na drogería, i-eu cuadroum'estar tamén, elíue, e díxolle:

-Juana, ¿queeres unhas calcetas?

È díxolle, ela:

-Pois, como queiras tú.

-iAi Juana, Juana, cada bez que sales, como che se me ban mil pesetas!, díxoll'u ... díxoll'u qme. È díxolle:

-Señor *Jesús*, quíteme pr'on cuartillo de biño, das calcetas.

È díxolle Don Jesús:

-Non, porque lle pode ser malo o biño.

-Pos lo, quíteme pr'on paquete de tabaco.

-O tabaco tampouco ll'è nada bon.

È quelaro, seic'q qno pasado ^u pai, tolo non é, però é-ueší un qme ... mui farrista, e dixéronll'as mulleres:

-Xan, se quita-la ... os pantalós, dámosche mil pesetas, e se te quedas con todo ó aire.

Dixo:

-Pos xa 'stá.

Quitounos, pos empezou a correr tras das mulleres, as mulleres escapando todas prä föra, i-el sin pantalós. Mira, mira que sentido. ¡Eso non é sentido!

III. Como se fai o pan.

L.- Pos desta maneira: tráiches'a fariña do muíño, s'è pa ..., *aora* dícesell'ó muíneiro:

-Pois, quítame o millore, porque ..., prä facer bon panhe.

Nós *mezclámoslle* unha pouca fariña d'afóra, e un ... i-on pouco, i-onha pouca da ..., da da casa, e sale millor u pan. È amasa..., quentámo-la auga; aora niste tempo a auga tiña qu'ir coma do sol, prä sali-lo pan millore. Pois propára-la fariña; o formento xa o facemos ^u *bíspora*, porqu'q ... deixalo...

ENT.- Pero trano tamén, cómprano.

L.- Nq, ou déixalo dunhas coceduras pr'ä:utras; lébalo á *nebera*, mételo nunha bolsa de plástico, e consérbachese moi ben, porque claro, aora non é ...; antes (...) balorecido e todo, e moitas beces estaba catro ou cinco días feito prä que lebedara, porque, prä compralo...; andaba dunhas casas pr'ä:utras, claro...

ENT.- ¿Pero antes íbase buscar a Lier tamén, non?

L.- Tamén, i-Ä:ían i-eso, porque prä compralo, non se podía, ¿non sabes?, e ... e íbas e andábas'o formento, se cuadra, i-ä Barxa, i-on lado

i-ątro buscando o formento. Aora tralo de Sarria ou despór déixalo, lébalo á *nebera* nunha bolsa de plástico, e gárdachese, como aora çoces más a *menuado*; non é coma antes. Q' millor pasaban dour meses e medio que non cocías. Pero aora xa se çoce más a *menuado*.

ENT.- E o pan poñeríase todo balorecido e duro.

L.- E..., pero íbachese comendo; e muitas beces salíache becerra sçla, e... becerra sçla sçla sçla, que non che sei de que ch'er'ą:quelo, unha ... pecha, chamábamoslle becerra pecha, pero quelaro, sabíache ben, comíachese, non che se perdía ningunhe. Aora faise ..., pos, eu sempre qu'o ..., amaso moitar beces, quęnto a u-auga, niste tęmpo, bótolla ...; no inberno tęn que ser más quęnte, porque senón non dá lebedado, pero niste tęmpo, comã do sol, e quęntoa, e despós bot'o sal, e derretq ęli na auga, amasq e bregq ben bregado, e despós fago as pęlas; dicen que canto más bre... más ben bregado, millore.

ENT.- Claro, sae máis olludo e máis...

L.- Sale más qludo e más *esponjado* e ..., e claro, dicen qu'o ... o *centeno*, s'ę centeno *sçlo*, na calor, *ablanda*, i-q trigo, qu'endurece; o centeno tęlo que deixar már duro, e s'ę trigo sçlo,...

ENT.- ¿Máis mollado?

L.- Már mollado, porque, ca calor, ¿non sabes?, endurece, i-q..., i-q... i-q do centeno, pois *ablanda* ca calore. Despós beste pe...; moitar beces, eu estab'ą:masando, unha bez estaba amasando, e beu o meu fillo, botam'a auga, xa'staba o pan mollado, libroum'un balde, despois todo ęr'qna furrizada por ą:rtes'ą:baixo; binme perdida. Despois polo *pueblo* á fariña, e... prä, prä dalo enxugado, despós quelaro, íbachese todo polas maus, bíaste perdida.

ENT.- ¿E canto tempo ten que lebedar?

L.- Ai, eso é segunhe; cando é d'inberno q millor igual tira cinc'oras, ou seis, e ... e quęntándolle ar mantas, e poñéndolle cachos de brasas, e pqtas d'auga ferbendo drento da artesa, e tra-la ... a cociña prá co ..., tra-la artesa prá cociña de lareira, i-ąl unha *ogęra* de lume, e todo pechadiño, prä que lebede. D'inberno tarda muito en lebedare; aora niste tęmpo, q millore, se amasas á raia de medodía, estáche lébedo en dúas oras ou en tres oras. Lebeda muito máis pronto.

Despois encęnde-lo forno un pedazo antes. Eu de... ¡Ui! ¡Cantar beces teño roxado o forno!

Aló cando ab'qs qmes, nada, se tiñan qu'ir pr'ą:lgún lado, marchaban, porque, estaba a María d'Arroxo, qu'eu xa digo, que son a María d'Arroxo, unha tosca qu'ai en Arroxo, porque non..., deixábanme prä, pró pan, eu, pa todo, como eu fixer'q labor xa'staba, e... e claro, roxaba e carriab'q pan ę'nforaba, i-ą..., i-ątędio. E..., e xa digo; agarras despois e fa-lo pan, e..., encęndes o forno un pedaciño antes, ęsí coma media ora ou ęsí, xa bes como o forno empeza a branquiar ęsí polas beiras, e, despós carreta-lo pan á manta, e çęrras ben as pqtas, *siges* roxando. O forno d'aló ai que larialo tres ou catro beces, quitarll'ar brasas, senón salech'o pan

crudo, e despós xa ben a ora d'enfornalo, pero á ora e media aí qu'andalo, mobelo, (...)

ENT.- ¿E como? ¿Sácalle as brasas, non ten logo donde botalas aí?

L.- Aí, tén-a bufareira, pero cun lareiro largo, balas apañando todas do... a, a leña arrímala qn lado, bas lariando así o forno, chámasselas lariare; claro, eso tú nunc'q fixéche, porqu'a xente d'aora...

ENT.- Si, pero siga.

L.- Bueno, e despoise, apártala, así o lume pr'qn lado, así a leña qu'está ardendo, quita-la brasa pa bufareira, ala, siges facendo lume, tres ou catro beces ben, porque senón sale *crudo*, e despós cando bes qu'o pan está lébedo, pos bárre-lo forno, agarras co lareiro, quitasl'ar brasas, e despós xa fas un *escobo*, e mángalo na... na punta dun lareiro largo, e, com'qn escobo, pouco más tén, e bárrelo, bárre-lo forno...

ENT.- ¿E de que fai o escobo?

L.- O escobo, de xesta, baise por xesta i-átalo cunhas correes de xesta, porque s'os atas cunhas xuncas, arden, átalas cunha corre de xestas, retórcela, ben retórta, i-álí a..., daslle tres atados, i-álí mángala nun lareiro, e recórtala un pouco, así com'qn medio escobo, un escobo prá barre-la cociña, dises escobos que se facían a... Nós inda, fai o meu qme, moitar beces bai car bacas e traí a cinco e a seis xuntos, prá barreren as cociñas, que se barren moi ben. E despós bárrelo, e xa enfornas, agarra-la *pala*, e xa enfornas; despois, está dúas horas.

ENT.- ¿A pá, ou?

L.- Si, a pá, bótase na pá e bótál'q forno, e, despós xa o tés qu'ir atemperando no forno; s'está moi roxo, tórle que ter a porta un pouco aberta, a ber se lle baixa o color, ou non lle baixa, ou eso, ou cho queima; xa tés qu'estar élí, asta que... que pase *siquiera*... Dican que desque pasa dez minutos xa non-o colle o forno, xa non-o alampea, que senón, se bai moi roxo, igual che queda com'qn carbón, negro.

ENT.- Si. ¿E canto tempo cocer?

L.- Dúas horas.

ENT.- ¿Ten que cocer dúas horas?

L.- Dúas horas tén que cocer, despós á ora e media...

ENT.- A empanada pódese sacar antes.

L.- A'mpanada, media ora. Media ora, chégalle á'mpanada, chégalle media ora, porque despós pñonse moi dura, e pos claro, a empanada úntase e, pñenselle berzas po-riba prá que ablande. Eu tráigocha prá cociña e pñoll'as berzas no forno e úntoa, tráigoa prá cociña, e pñoa alí na cociña riba dun saco...

ENT.- ¿Baixo dun saco?

L.- I-álí, i-álí, atafánoa moi atafanada cun saco, e pñoll'un saco, ou pñoll'un... unha gabardina bella po-riba, desque..., po-riba das berzas, e despós pñoche'll'unhas este'lás tamén, prá que lle faga peso prá qu'amoleza, porqu'eso fixémolos sempre, e... e parce que tira un por eso,

¿non sabes? As cousas dos d'ora serán doutra maneira, pero un tira por esas cousas que foi aprendido.

IV. Como pretendían antes.

S.- Buëno, ¿bf'qn beciño elli na nqsa pqrta que, eu pregunteille, díxenlle:

-Señor José, ¿e lqo ca..., ¿como pretendían antes?

-Pos pretendíamos pouco máis ou menos com'q:ora. Eu *ib'q:* casa, chegaba, preguntaba s'estab'q: moza; *declanme* que si, pero eu estaba cos pais de conbersación, tod'q: noite, i-ela fía fía na rqca, fía fía na rqca; non sei as madas que... qu'enbolbía na rqca tod'q: noite, facía por o menos unha ducia de... de mazarqcos. E nqs estabamos tratando de casamento, e de capital, i-ela despós deitábase no banco e dormía. I-eu cqs pais, falando con iles, eu enqolto no meu man... no meu, cando biña prá casa enbolbíame nun tapabocas que tiña, mui enboltiño, e despois claro, dábanm'a *cena*; daquela asábas'un magosto de castañas, i-qn pouco caldo atrás, i-er'qnha *cena* bárbara, i-qn baso de biño, cand'o abía, e cando non pasábase sin il.

¿Despós casámonos, desde que tratamos de dqte, casámonos, beu prá casa, e ¿quqen dixo dormir con ela a primeira noite? Eu, *iba* e subía arriba q: ... q:'bitación; lebantábam'q: iba, e decíalle:

-¿Se puede?

Petáballe na pqrta.

-¿Se puede, Francisca?

-Pasa qn, pasa.

-*Buënos días.*

-*Buënos.*

-¿Como descansache?

-Bqen, ¿e tú?

-Eu tamén.

Despós:

-¿Aste leblantar, ou tráioche o *desaiuno* á cama?

Dixo:

-Xa me leblantarei.

Lebantábase; xa más nada.

¿Díxenll'eu:

-Señor José, ¿e canto tçmpo estubqron qsi?

Dixo:

-Por o menos un mes.

Dixen:

-Pos abíalle-ser *aora*, dormindo na mesma casa e dormindo *sqlos*.

Dixo:

-iE lqo pçnsas qu'q: com'q:ora!; *aora sqlo* che se bolbe sinberguqncería na xqnte, *sqlo* sinberguqncería.

V. O que tiña medo de perde-lo tren.

ENT.- Conte logo ese do tren.

S.- I-qnha bez era outro beciño e, foron...; antes o carne qu'abía era as cédulas, eran cédul ..., chamábanlle a cédula, e tiñ'q nome i-q apellido do fulano, i-er'qn papel, unha cédula, e con eso podíase circular, e con eso era o carne d'entidá qu'abía com'a:ora. E claro, biñan a ... a Sarria, e, non foron recollelos a tempo; eran dous omes de calma, e botáronllelas pra Lugo, e marcháron's a Lugo, e claro, desde < que > chegaron a Lugo, (...) e despois botoulles tarde; non tiñan tren, e tuberon qu'esperar que biñer'q tren. Comeron en Lugo, e despós fórons'á estación a'sperar o tren. Pero, o tren aínda non biña, e foron ber un ..., facer unhe-recados, e dicíalle que se chamaba Amilio ó que se chamaba Francisco:

-Francisco, bamos perde-lo tren.

-Non perdemos, ome, non.

-Bamos perde-lo tren, Francisco.

-Non, ome, non, non-o perdemos.

Pegou a correr, corre, corre, corre; chegan á estación, o tren en marcha. Pero o que parecía más parxo, o que se chamaba Francisco, botoull'a mao ó *pasamanos* do tren, i-arriba, i-q outro, o tren en marcha, i-el correndo dun lado pr'q outro, correndo dun lado pr'q outro; e'ntonces ab'qnha caixa de mercancía de..., unha pila de caixas na'estación de mercancía, e foi dar e'sí ca *ing'*elas, e beu o *jefe* da'estación i-agarrouno e díxolle:

-¿Pra onde bas, burra?

ENT.- ¿E por onde o agarrou?

S.- Agarrouno por un brazo e tangoniouno, e díxolle:

-¿Pra onde bas, burra? ¿Non bes que corre muito o tren?

O outro quedar quedouse coma s'o foderan. E despós tubo que bolber dormir en Lugo, e birse deloutro día; eso er'q apurado.

VI. A fía e as papas de millo.

S.- Buño, i-utra beze, claro, eran unhes, unhes, unhas fulanas qu'estaban fiando, unhas beciñas qu'estaban fía fía fía, e iban unhas pra casa das outras pra fiar, tod'a: noite, i-álí 'staban da *rodillas* darredor dun borrallo que se facía, que cocías'un caldeiro de nabos pr'os, pr'os cochos, de ceba, i-álí quedaba aquil borrallo, e daquela alumábase con ... con petr'leo, que lle se chama gas, e cun candil de gas, e'scotaban un perrochico cada unha pre ... pra comprar un litro de gas. E tiñan un candil; unha noite trag'q unha e outra noite trag'q outra co qu'escotaban, entr'elas as que fiaban.

Pero abía un mozo no, na casa, nunha casa pa onde lles cuadrou ir aquela noit'elí...

Aló á alta noite rofan unhas castañas secas porque..., pra que lles deŕse saliba prã fiar, como prã fiar ai que botar muita saliba á ..., ó que s'está fiando, ó liño; e'ntonces dixeron:

-Bamos, da ... da fariña que ai de millo moída prós cochos bamos poñer eí un pöte d'auga e facer un pöte de papas, prã comelas; claro, cun pouco sal e auga, que outra cousa non-a tiñan. E'ntonces cando estaban dixo:

-Pois, están as papas...; está a u-auga ferbendo, bamos -botarl'l'a fariña.

E dixeron fôra, berráronlles derde fôra, dixo:

-Pois, chamai os ömes do lugar, qu'está a auga na propia pr'a:feitar.

E'ntonces fixeron as papas, e despós iba un ... un mozo da casa de ronda, e chegou, e xa non lles deixou face-las papas porque gastaban a fariña, e as pöbres das mulleres, fiando tod'a: noite, e tuberon que deitar'esi, todas, todas, iban todas desecadas de fiar, i-ás escuras, remecendo o borrallo co fuso, co coto do fuso remecían o borrallo, pero más nada; tuberon que deitars'e ... e sin come-las papas, e o conto xa s'acabou.